

AARNI PENTTILÄ — OMAA TIETÄÄN KULKENUT FENNISTI

Fred Karlsson on äskettäin julkaissut kirjan »E. N. Setälä vaarallisilla vesillä» (SKS:n toimituksia 765, Helsinki 2000), joka merkittävällä tavalla valaisee Setälän ja hänen ympärilleen kasvaneen fennistisen koulukunnan historiaa. Kirja on perusteellinen ja hämmentävä mutta samalla suorastaan kiehtova tieteellisen vallankäytön ja käyttäytymisen analyysi. Jalustalle asettuneesta suurmiehestä paljastuu »inhimillisiä», miltei raadollisia piirteitä. Kyse ei kuitenkaan ole pelkästään E. N. Setälästä vaan koko siitä fennistiikan tiedeyhteisöstä äidinkielen opettajat mukaan lukien, joka piti Setälää oppi-isänään ja korkeimpana auktoriteettinaan melkein sadan vuoden ajan.

Karlssonin kirjan pääsisältö koostuu Setälän 16-vuotiaana koulupoikana julkaiseman Suomen kielen lauseopin taustoista ja malleista. Tärkeimmäksi esikuvaksi nousee A. W. Jahnsson ja hänen vuonna 1871 julkaisemansa väitöskirja »Försök till framställning af den finska syntaxen». Karlsson osoittaa seikkaperäisesti, kuinka tarkkaan nuori Setälä on Jahnssonin lauseoppia seurailnut, ja toisaalta sen, kuinka epämääräisesti ja niukasti Setälä tämän päälähteensä osuuden omassa kieliopissaan tuo esiin. Se, että Setälän lauseoppi olisi epäitsenäinen, mahdollisesti jopa plagiaatti, jäi Karlssonin kuvauksen mukaan niin aikalaisten kuin myöhempienkin fennistien keskusteluissa kovin vähälle huomiolle. Johtavien fennistien joukosta hän on löytänyt vain kolme

henkilöä, joiden kannanotoista »tarkkaavainen lukija voi päätellä heidän ymmärtäneen Jahnssonin vaikutuksen Setälään» (s. 135). Nämä kolme ovat professorit Martti Rapola, Pauli Saukkonen ja Kaisa Häkkinen. Heidän lisäksi on ennen muita mainittava maisteri Eeva Kaukola, joka pro gradu -tutkielmassaan (1959) on analysoinut Setälän ja Jahnssonin lauseoppien keskinäistä suhdetta. Mutta — kuten Karlsson (s. 179) toteaa — työn tarkastajina toimineet professorit Lauri Hakulinen ja Pertti Virtaranta eivät näy mitenkään reagoineen Kaukolan paljastuksiin.

Asiasta hyvin perillä olleiden joukkoon voitaisiin perustellusti lisätä myös professori Aarni Penttilä, jonka syntymästä viime vuonna tuli kuluneeksi sata vuotta (asiasta enemmän Savijärvi 1999).¹ Penttilä oli tutkijanuransa alusta saakka itsenäinen ajattelija, mutta juuri tästä syystä hän varsin pian joutui hankaluuksiin E. N. Setälän kanssa. Penttilä on arvioinut Uudessa Suomessa 8. helmikuuta 1955 Salme Setälän kirjaa »Nuori sanaseppä», ja tässä artikkelissa hän myös esittää käsityksensä E. N. Setälän lauseopin synnystä ja taustoista. Genetzin osuuden vähättelyyn Penttilä ottaa varovaisen epäilevästi kantaa; sen sijaan oppikirjan omintakeisuudesta hän lausuu varsin selväsanaisesti. Varmuuden vuoksi siteeraan Penttilän artikkelista tähän asiaan liittyvän katkelman kokonaan.

»Kenties 'Nuoren sanaseppän' kirjoitta-

¹ Kiitän lämpimästi arkkitehti Marikki Penttilää, joka on antanut lisätietoja sekä luovuttanut käyttöni isänsä, professori Aarni Penttilän kirjeitä.

ja on oikeassa siinä, mitä hän sanoo lainaamissani sanoissa Genetzin suhteesta Setälän teokseen, mutta sen sijaan niissä kyllä on oppikirjan vaatima itsenäinen työ ehkä saanut hiukan liian voimakkaan korostuksen. *Asian laitahan oli näet se, ettei suomen lauseopin kuvaajan vuonna 1880 enää mitenkään tarvinnut alkaa ikäänkuin tyhjäs-tä, sillä vähän aikaisemmin, vuonna 1871, oli ilmestynyt laajanlainen ruotsinkielinen suomen lauseopin esitys, A. W. Jahnssonin 'Finska språkets satslära'* (kursivointi minun). Tätä Jahnssonin tohtorinväitöskirjaa käytettiin Hämeenlinnassakin oppikirjana, niin vähän kuin se sellaiseksi sopikin. Kirja näet oli vieraskielinen ja 'sen ensimmäinen hankaluus' — kuten E. N. Setälä oman oppikirjansa esipuheessa kirjoittaa — oli 'siinä, että se on tarpeettoman laaja, jott'ei sitä ennätetä kunnollisesti käydä läpi'. E. N. Setälän lauseoppi oli lähinnä tarkoitettu korvaamaan tätä laajuutensa ja ruotsinkielisyytensä takia koulun oppikirjaksi huonosti soveltuvaa Jahnssonin lauseoppia. *Oli selvä, että Setälän suppealla kirjalla (52 s.) oli vankka asiapohja valmiina Jahnssonin laajemmassa esityksessä. Eikä tarvitse paljon selailta Jahnssonin teosta ja E. N. Setälän 'Suomen kielen lauseoppia' pannakseen merkille, että jälkimmäinen rakentuu edelliselle.* Mutta nuoren tekijän poikkeuksellinen kypsyyt tulee silti mitä selvemmin esille siinä taidossa, jolla lyhentäminen on suoritettu, ja samoin niissä parannuksissa, jotka Jahnssonin esitykseen on tehty. Saat-taa mm. erityisesti huomauttaa esim. siitä, että E. N. Setälän lauseopissa ainesten yleisjärjestys on parempi kuin Jahnssonilla. Samoin ne muutamat kohdat, jotka sisältävät Jahnssonin kieliopissa olevien aukkojen täydennyksiä (esim. verbin modien esityksessä) paljastavat 'Suomen kielen lauseopin' tekijän leijonankynnen. On edelleen pantava merkille, että 'Suomen kielen lauseopissa' terminologia on osittain suomen-

kielinen. Sen sepintään voinee sisältyä siihenkin itsenäistä keksintää, joitakin osoituksia Setälän sanaseppyydestä.»

Penttilä ei esitä kantaansa mitenkään sensaatiohakuisesti, vaan pikemminkin antaa ymmärtää, että asia on kyllä ollut tiedeyhteisön tiedossa jo aiemminkin. Mutta viimeistään nyt Setälän lauseopin yhteys Jahnssoniin ja hänen väitöskirjaansa tuli yleiseen tietoon; olihan Uusi Suomi vielä tuohon aikaan tiede- ja kulttuuriväen suosima laajalevikkinen ja arvostettu sanomalehti. Ei Penttiläkään puhu suoraan plagiaatista, mutta sellaiset ilmaukset kuin »vankka asiapohja valmiina», »jälkimmäinen rakentuu edelliselle» ja »lyhentäminen on suoritettu» ovat nähdäkseni riittävän paljastavia kertomaan asian todellisen laidan.

Penttilän Uuteen Suomeen kirjoittama artikkeli ei kuitenkaan ole sattunut Karlssonin haaviin. Ainakaan lähdeluettelossa sitä ei mainita. Sen sijaan kirjan sivulla 134 todetaan, että Penttilä oli 26. helmikuuta 1964 — yhdessä Martti Rapolan, Otto Setälän sekä Salme ja Vilho Setälän ja Arvo Inkilän kanssa — esiintyjänä radio-ohjelmassa, jonka aiheena oli E. N. Setälän syntymän satavuotispäivä. Tämä radio-ohjelma ei ollut keskustelu, jossa kaikki olisivat olleet yhtä aikaa paikalla, vaan kutakin henkilöä on haastateltu erikseen ja eri aikoina. Karlsson referoi vain Rapolan puheenvuoroa ja toteaa hänen »luonnehtineen Setälän lauseopin riippuvuutta Jahnssonista vielä suuremmin sanoin kuin vuoden 1936 muistotanoissaan». Rapolaa referoiden esitetään kaksi syytä, jotka mahdollistivat lauseopin kirjoittamisen: ensimmäinen oli Setälän poikkeuksellinen kypsyyt ja pystyvyys, toinen se, että Setälällä oli »vankka asiapohja käytettävänä». Edelleen Rapola olisi jatkanut seuraavaan tapaan: »Ei tarvitse paljon selailta Jahnssonin teosta ja Setälän Suomen kielen lauseoppia pannakseen

merkille, että jälkimmäinen todella rakentuu edelliselle. Mutta nuoren tutkijan poikkeuksellinen kypsyyks tulee silti selvästi esille siinä taidossa, jolla lyhentäminen on suoritettu, ja samoin niissä parannuksissa, jotka Jahnssonin esitykseen on tehty» (s. 134). Kaikki siteeraamani kohdat ovat kuitenkin Penttilän eivätkä suinkaan Rapolan sanomaa. Ohjelman alussa toimittaja osoittaa kysymyksensä nimenomaan Penttilälle, joka sitten laajahkossa puheenvuorossaan selostaa Setälän lauseopin syntyvaiheita. Penttilän seitsemän minuutin mittainen puheenvuoro perustuu hänen aiemmin Uuteen Suomeen kirjoittamaansa tekstiin, jota hän vain hiukan on tässä muutellut.

Edellä kuvaamani tapahtuma nostaa esiin Penttilän mutta pienentää samalla Rapolan osuutta siinä joukossa, joka on suhtautunut kriittisesti Setälän lauseopin omaperäisyyteen. Rapolan esiintyminen tässä yhteydessä olisikin oikeastaan yllättävää, sillä hän näyttää muuten olleen varsin tiukasti Setälän linjoilla. Siinä puheenvuorossa, jonka Rapola kyseisessä radio-ohjelmassa on käyttänyt, hän keskittyy kuvailemaan suomen kielen opiskeluaan Setälän johdatuksessa ja myös painokkaasti korostamaan Setälän edustaman nuogrammaattisen tutkimussuunnan pysyviä arvoja: kielen historian lainalaisuus, äännelaki ja analogia ovat Rapolan osuuden keskeistä sisältöä. Setälän lauseopista ja sen taustoista Rapola ei tässä ohjelmassa sano mitään. Kriittiseen sävyyn hän kuitenkin tuo esiin Setälän suosiman intuitiivisen menettelytavan. Tunnetuimpia esimerkkejä tästä lienee Setälän teoria astevaihtelun uralilaisesta alkuperästä (ks. Karlsson s. 166–168).

* * *

Karlsson on analysoinut yleisemminkin Setälää tutkijayhteisön vallankäyttäjänä. Hän muun muassa toteaa Setälän »jyrän-

neen» neljä tutkijaa: Jahnssonin lisäksi opettajansa professori Genetzin sekä professorit Ojansuun ja Kettusen (s. 242). Tähänkin joukkoon mahtuisi hyvin perustein myös Aarni Penttilä. Hän ei tosin Setälän eläessä ollut vielä professori, mutta häneen kohdistuneet Setälän toimet kertovat suhtautumisesta nuoreen tutkijaan, joka oli uskaltanut kulkemaan omaa, Setälän linjasta poikkeavaa tietä.

Penttilä oli alusta saakka erityisen kiinnostunut kielitieteellisessä tutkimuksessa noudatettavista periaatteista. Näiden pohdiskelujen tuloksena valmistui mm. artikkeli »Selittämisestä kielitieteessä» (Vir. 1928: 277–285). Virikkeen tälle kirjoitukselle oli antanut jo tuolloinkin käyty keskustelu synkronisen ja diakronisen kielentutkimuksen merkityksestä ja keskinäisestä suhteesta. Historiallista tutkimusta pidettiin yleisesti vaativampana ja arvokkaampana, koska se pyrki myös selittämään eikä ainoastaan toteamaan kuten deskriptiivinen tutkimus. Tuon ajan arvovaltaisain fennisti E. N. Setälä sanoo teoksessaan »Kielentutkimus ja oikeakielisuus» (1921: 9), että deskriptiivinen tutkimus edustaa kielitieteen alinta astetta, kielihistoria ylintä. Nuori Penttilä rohkeni kritisoida tätä näkemystä ja tavallaan kyseenalaistaa koko kahtiajaon, koska historiallinen kielentutkimuskin oli hänen mielestään olemukseltaan deskriptiota: » – ei ole varmaa ensinnäkään se, että historiallinen tarkastelutapa aina selittäisi, eikä toisaalta myöskään se, että ainoastaan historiallinen tarkastelutapa selittäisi» (1928: 278). Saussuren esittämä jako *kieleen* ja *puheeseen* (*langue–parole*) oli hänelle itsestään selvä, ja se vaikutti hänen mukaansa siihen, millä tavoin tutkittavia ilmiöitä oli lähestyttävä. Niin kauan kuin tutkittavana on psyykinen rea-liteetti *parole*, kielen lainalaisuudet ovat psykologisia ja ilmiöiden syyt on esitettävä psykologiaan nojaten. Tämä tarkoittaa,

että yksittäisetkielen ilmiöt on saatettava laajempaan yhteyteen, ennen kuin ne tulevat selitetyiksi (mts. 280). »Tässä kohden rikotaan kielentutkimuksessa tieteellisyyden vaatimuksia enemmän kuin tarpeeksi», toteaa Penttilä (mp.) ja viittaa samalla Setälän teokseen »Kielentutkimus ja oikeakielisyys». Penttilä oli tehnyt selväksi omat linjauksensa ja periaatteensa, mutta julkipolemiikkia se ei vielä aiheuttanut.

Kielioppikomitea, jonka puheenjohtajana E. N. Setälä toimi, oli vuonna 1915 valmistuneessa mietinnössään suosittanut mm. *sana*-termin ja käsitteen jakamista kahtia: *sanaksi* ja *saneeksi*. Penttilä on vuonna 1929 ottanut asian esille (Vir. 1929: 39–47) ja heti alkuun hän toteaa, ettei käsiteparia ole otettu kielioppeihin. Se puuttui mm. E. N. Setälän oman kieliopin uusimmistakin painoksista. Setälä oli tosin muussa yhteydessä jo ennättänyt ehdottaa *saneen* tilalle oppisanaa *vaihe*. Penttilä ei pitänyt tätä muutosta ollenkaan tarpeellisenä. Suurin osa kritiikistä kohdistuu kuitenkin kielioppikomitean alkuperäiseen *sana–sane*-käsitteparin määrittelyyn, jota Penttilä halusi entisestään täsmentää. Tällä kertaa Setälä ei enää vaiennut, vaan vastasi jo Virittäjän seuraavassa numerossa (1929: 142–156). Vastaus on pitkä ja perusteellinen mutta sävyllään hyvin ylimielinen. Setälä on selvästikin närkästynyt siitä, että kielioppikomitean hiljaa haudattu ehdotus kaivettiin uudelleen esiin ja että joku nuori »herra Penttilä» luuli ymmärtävänsä näitä asioita paremmin kuin hän itse tai kielioppikomitea. Ikään kuin alistuneena hän kirjoittaa mm. seuraavaan tapaan: »Täytynee sen sijaan kuluttaa aikaa, paperia ja mustetta hra Penttilän vastaväitteisiin» (s. 142). *Sanaa* ja *sanetta* koskeva terminologinen kiista jäi ratkaisematta, mutta se näyttää vaivanneen Setälää vielä pitkään. Kerrotaan hänen jopa saunan lauteilla ruotineen alaisilleen tutkijoille Penttilän kannanottoja »läiskien samalla ponte-

vasti vettä kiukaalle» (Laaksonen 1999: 285).

Penttilä keskittyi 1920-luvun lopulla suomen kirjakielen historian kysymyksiin, mikä puolestaan osoittaa, ettei hän väheksynyt diakronistakaan lähestymistapaa. Upsalan yliopiston kirjastosta oli 1920-luvun alussa löytynyt vanhan suomenkielisen tekstin katkelma, jonka professori K. B. Wiklund lähetti Aarni Penttilälle edelleen tutkittavaksi. Penttilä, jolla jo oli merkittäviä ansioita kirjasuomen historian tutkijana, analysoi tekstin ja päätteli, että se oli syntynyt vuosien 1537 ja 1544 välillä. Niin ikään hän totesi, ettei se varmaankaan voinut olla Agricolan käsialaa. Jos hän olisi malttanut lopettaa tähän, kaikki olisi ilmeisesti ollut hyvin. Penttilä oli julkaissut tutkimuksen, joka oli tarkka, perusteellinen ja solidi. Mutta hän ei lopettanut vaan jatkoi päätelmien tekoa. Aiemmin omaksumansa, filosofiasta ja psykologiasta vaikutteita saaneen ajattelutapansa mukaisesti Penttilä jälleen kytki tutkimustuloksensa laajempiin yhteyksiin ja päätyi seuraavanlaiseen yleistyksen (1931: 101): »Upsalan evankeliumikirjan fragmentin suurin merkitys nähtävästi sisältyykin siihen, että se Westhin koodeksin vanhimman osaston ja Cod. Ups. B 28:n rinnalla osoittaa suoranaisesti tuon kauan aavistellun esiagricolalaisen tradition laatua.» Kuultuaan Penttilän päätelmistä Wiklund ilahtui suuresti mutta ennakoiti samalla E. N. Setälän mahdollista reaktiota: »Mutta mitä tulee Teidän yliopistonne kansleri sanomaan siitä?! Nythän Tekin tulette 'riistämään' Agricolalta 'kunnian' samalla tavalla kuin Cederberg ja minä sekä Kaarle Krohn teimme jumalainluetteloiden suhteen, ja siitä tulee kai uusi, hirveä mellakka» (Wiklundin kirje Penttilälle 15.3.1931).

Tutkimus Upsalan evankeliumikirjan fragmentin kielestä aiheutti sensaation etenkin loppulauseensa ansiosta: »Katsottuna

esittämältäni käsityskannalta, johon Upsalan suomenkielisen evankeliumikirjan fragmentin tarkastelu on johtanut, Agricola ei ole suomen kirjakielen perustaja, vaan sen ensimmäinen, erittäin mainittava ja vieläpä tietoinen reformaattori» (mts. 102). Uusi Suomi (25.4.1931) julkaisi tästä etusivullaan uutisen, jonka toimittaja Martti Haavio oli otsikoinut hyvinkin näyttävästi: »Agricola ei olekaan kirjakielemme perustaja vaan sen uudistaja. Vanhan kirjakielemme historia uuteen valoon. Upsalan suomenkielinen evankeliumifragmentti esiagricolalainen. Tri A. Penttilä suorittanut merkitsevän ja mielenkiintoisen tutkimuksen.» Otsikointi oli varmaankin tahallisen provosoiva ja sensaatiohakuinen, eikä uutinen jäänytkään vaille huomiota. Setälä tarttui asiaan ja vastasi jo muutaman päivän kuluttua (28.4.1931) samassa lehdessä. Haastattelulausunnossaan Setälä toteaa heti alkuun, että hänestä on vastenmielistä lähteä päivälehdessä palstoilla tämäntapaisia asioita käsittelemään. Sitten hän arvovallallaan mitätöi Penttilän tutkimuksen lähtökohdat ja vähättelee sen tuloksia. Setälän mukaan Upsalan evankeliumikirjan fragmentti ei voisi valaista kirjakielemme syntytarinaa »enempää kuin mitä jo tähänkin asti on tunnettu». Hänen mielestään Penttilä oli täysin aiheettomasti halventanut Agricolaan yrittämällä kieltää häneltä suomen kirjakielen perustajan aseman.

Penttilä ei kuitenkaan antanut periksi vaan pysyi kannassaan (US 29.4.1931): »Prof. Setälän esiintuomien näkökohtien johdosta minun on nyt kuitenkin pakko, jotta joutuisi turhan melunpitäjän kirjoihin, tehostaa eräitä seikkoja, jotka luulen arvoisan vastaväittäjäni asiaa mietittyään myöntävän oikeiksi.» Keskustelu jatkui

Setälän lyhyellä kommentilla (US 30.4.1931): »Hra Penttilä sanoo tämänpäiväisessä US:n numerossa julkaistussa vastauksessaan minun haastattelutietooni, ettei hänellä ole aihetta tinkiä mistään väitteestään. *Minusta hänen kuitenkin on syytä se tehdä, ellei hän voi todistaa, että Agricola on tuntenut sen käsikirjoituksen*, jonka tri Walde on löytänyt, ja sitä käyttänyt. Tätä ei ole todistettu, ja se lienee tuskin todistettavissa.» Setälän esittämä perustelu ei vaikuta loppuun saakka harkitulta, sillä esiagricolalaisen tradition olemassaolo ei tietenkään ole riippuvainen siitä, oliko Agricola nähnyt kyseistä tekstiä vai ei. Setälän menettely oli myös sikäli arveluttavaa, että hän ei malttanut odottaa Penttilän tutkimuksen ilmestymistä, vaan kiirehti tyrmäämään sen jo pelkän lehtijutun perusteella. Auktoriteettiasemaan nojaava asenteellisuus kuvastuu myös Setälän käyttämistä puhuttelumuodoista: Penttilän nimen edessä on tittelinä »herra» (hra), kun taas Walden tittelinä on »tohtori» (tri). Molemmat olivat filosofian tohtoreita.

* * *

Varhain kuollutta Heikki Ojansuuta seurasi Turun yliopiston suomen kielen professorina Martti Rapola, joka kuitenkin siirtyi vuonna 1930 Helsingin yliopistoon. Turun virka tuli jälleen avoimeksi, ja nyt sitä hakivat Y. H. Toivonen, Niilo Ikola ja Aarni Penttilä, joka vuodesta 1921 oli toiminut alikirjastonhoitajana Turun yliopistossa. Humanistinen tiedekunta pyysi asiantuntijoiksi professori Julius Markin Tarton yliopistosta ja professori Martti Rapolan, joka oli ollut viran aiempi haltija ja joka oli nimenomaan Setälän tuella nimityksen saanut².

² Karlsson on (1999: 183–187) selostanut yksityiskohtaisesti tätä virantäyttöä, jossa Rapola syrjäytti Kettusen. Asiantuntijoista József Szinnyei ja K. B. Wiklund olivat empimättä pitäneet Kettusta pätevämpänä, kun taas Setälä asetti Rapolan ensimmäiselle sijalle ja arvioi Kettusta hyvin kriittisesti.

Penttilän mahdollisuudet paranivat olennaisesti, kun tuli tieto siitä, että Toivonen peruuttaisi hakemuksensa. Martti Haavio kii-rehtikin ilmoittamaan asiasta ystävälleen Penttilälle: »Minulla ei ole muuta asiaa kuin perilletoimitan Sinulle erään iloisen uutisen. Toivonen peruuttaa hakemuksensa Turkuun kuitenkin kaikitenki. Näin kertoilee Saarimaa, joten uutisella ei ole epäluotettavuuden varjoa. — Joten toivoakseni voin lähiaikoina lukea toveripiiriini professori Aarni Manuel Penttilän.» (Haavion kirje Penttilälle 24.4.1931.)

Asiantuntijanlausuntojen perusteella tiedekunta asetti ensimmäiselle sijalle Y.H. Toivosen ja toiselle sijalle Niilo Ikolan. Penttilää ei asetettu edes kolmannelle sijalle, vaan hänet todettiin epäpäteväksi. Tähän tulokseen Penttilä ei kuitenkaan tyytynyt, vaan ryhtyi käyttämään valitustietä, johon yliopiston säännöt antoivat mahdollisuuden. Kansleri E. N. Setälälle osoittamassaan seikkaperäisessä kirjelmässä (28 s., julkaistu teoksessa »Aarni Penttilän kirjallinen toiminta» [toim. Kyllikki ja Marikki Penttilä] s. 163–169) Penttilä muun muassa totesi, että asiantuntijat olivat olleet puolueellisia eikä hakijoita ollut kohdeltu lausunnoissa tasapuolisesti. Näin ollen lausunnot eivät hänen mielestään kelvanneet päätöksenteon perustaksi.

Penttilä kiinnitti kanslerin huomiota ensinnäkin siihen, että lausunnoissa käytetyt arvoväritteiset sanat olivat muiden hakijain arvioinnissa puolueettomia tai positiivisia, hänen kohdallaan negatiivisia (»hiuksenhalkominen», »filosofoiva» yms.). Muutenkin Penttilän mielestä oli kilpahakijoiden positiivisia ansioita korostettu, kun taas hänen suhteensa oli menetelty toisin. Tämä näkyi muun muassa siinä, että Upsalan evankeliumikirjan fragmenttia käsittelevän työn arvostelussa jäi itse tutkimus taka-alalle ja esiin nostettiin kysymys esiagricolalaisesta traditiosta ja Agricolan asemasta kirja-

kielemme perustajana. Asiantuntijat kohdistivat huomionsa juuri siihen, mistä Penttilä oli joutunut Setälän kanssa polemiikkiin.

Raskauttavimpana moitteena Penttilä kuitenkin esitti sen, että asiantuntijat hänen tuotantonsa arvioinnissa olivat monissa kohdissa suorastaan erehtyneet. Penttilän väitöskirjaa arvioidessaan Rapola totesi, että »tässä psykologiselta kannalta valaisevassa tutkimuksessa on kielitieteellistä sanan varsinaisessa merkityksessä peräti vähän». Penttilä oli jyrkästi toista mieltä. Hän epäili ja ilmeisen aiheellisesti, että hänen väitöskirjansa perusajatuksukset olivat jääneet Rapolalle vieraiksi. Setälän linjauksille uskollisena Rapola ei tunnustanut kielipsykologista lähestymistapaa kielitieteeksi »sanan varsinaisessa merkityksessä». Kielitieteellistä metodologia Penttilä oli Rapolan lausunnon mukaan soveltanut vain Upsalan evankeliumikirjan fragmenttia käsittelevässä tutkimuksessa. Tästä saattoi Penttilän tavoin päätellä, että ainoa hyväksytty kielitieteellinen metodi on äännehistoriallinen metodi ja ehkä vielä senkin, että kielitiede on äännehistoriaa. Lausuntonsa toisessa kohdassa Rapola on sanonutkin asian suoraan: »Kielihistoriallista, johon sittenkin käsitykseni mukaan on pantava varsinaisessa kielitieteessä pääpaino ja jonka käsitelyssä kielitieteen omat erikoiset menettelytavat tulevat kysymykseen, toht. Penttilä on eräitä pikkuartikkeleita lukuunottamatta tuottanut vasta respiittiaikana.» Tällaista näkemystä Penttilä piti yksipuolisena. Toisaalta arviointi oli sikäli kohtuuton, että kielihistoria oli mukana hänen kaikissa siihenastisissa monografioissaan ja lisäksi monissa artikkeleissa. Lopulta Penttilä sanoi aivan suoraan Rapolan edustavan katsantokantaa, joka suuresti yliarvioi kielihistorian aseman kielitieteessä ja jota oli jo pidettävä vanhentuneena. Tämä viittaus on ilman muuta kohdistunut myös Setälään.

Julius Markin lausunnon Penttilä jätti

▷

paljon vähemmälle omien sanojensa mukaan siksi, että se oli niin ylimalkainen. Hän ei kuitenkaan voinut olla hämmästelemättä sitä, ettei hänen kvantiteetiltaan ehkä lähes kolminkertainen tuotantonsa, aihepiirin monipuolisuudesta ja liikkuma-alan laajuudesta puhumattakaan, saattanut Markin arvioinnin mukaan vastata edes kilpahakija Niilo Ikolan julkaiseman Ala-Satakunnan murteiden äännehistorian jälkimmäistä osaa. Myös tutkimusten arvioinnissa Penttilä on korostanut laajempien yhteyksien merkitystä: sellainen tutkimus, joka välitömien tulosten rinnalla »avaa portin uuteen probleemapiiriin, on jo sinänsä – – tieteen kehitykselle paljon arvokkaampi kuin laaja omaan itseensä pysähtyvä esitys».

Turun yliopiston kanslerina oli tuolloin professori ja valtioneuvos E. N. Setälä, jonka auktoriteettiasemaa Penttilä jo aiemminkin oli — tietoisesti tai tietämättään — uskaltanut horjuttaa. Nyt kansleri Setälä otti Penttilän erikoiskäsittelyyn. Hän pyysi lausunnon tiedekunnalta, joka totesi valituksen aiheettomaksi. Yliopiston hallituksen kanslerinistunnossa Setälä puolestaan hylkäsi Penttilän valituksen, mutta hylkäyspäätöksen lisäksi hän lausui pöytäkirjaan paheksumisensa valituskirjelmässä käytetystä lausumatavasta:

»Se että hakija 'kiittää omia työsuorituksiaan' asettaen ne kaikkea todellisuutta ylittävään arvoon ja pitää Tiedekunnan asettamat asiantuntijat asiantuntemattomina m.m. arvostellen toista asiantuntijalausuntoa siten, että sille on ominainen 'epämääräisyys ja väitteiden tyhjiys', on vain todistena huonosta arvostelukyvystä, joka ei ole luvettava rikokseksi, ainoastaan katsottava huonoksi suositukseksi tieteelliseen opettajatoimeen. Mutta sellaiset lauseet, kuin että asiantuntijat 'käsittelevät yhden /s.o. valittajan/ tieteellistä tuotantoa toista mittapuuta

käyttäen kuin muitten', mikä merkitään 'raskauttavaksi seikaksi', että lausunnoista 'puuttuu tasapuolisuutta', että niissä 'jonkinlaiselta advokatyyriltä vaikuttavaan tapaan – – käytetään arvoväritettyjä sanoja', että niissä 'turvaudutaan agitatorisiin keinoihin', että asiantuntijoilla on 'taipumusta tendenssimäisyyteen', että valittaja näkee 'merkkejä asiantuntijain puolueellisesta suhtautumisesta tehtäväänsä', että hän puhuu asiantuntijain 'tasapuolisuuden puutteesta', vieläpä leimaa asiantuntijain suhtautumisen erääseen hänen teokseensa 'harkituksi tasapuolisuuden puutteeksi', ovat aivan sopimattomia käytettäväksi tieteellisistä tutkijoista, jotka Humanistisen Tiedekunnan pyynnöstä ovat ottaneet suorittaakseen tuomarivastuun tehtävän, ja tällaiset lauseet olisivat varmasti, jos asianomistajat ilmoittaisivat tapahtuneen rikoksen syytteenpantavaksi yleisen tuomioistuimen edessä, rangaistavat. Ainoana lieventävänä asianhaarana voi pitää, ettei valittaja Penttilä ilmeisesti itse ole tietoinen lauseittensa syvästi loukkaavasta sisällyksestä ja velvollisuudestaan antaa asiantuntijoille tyydyttävää hyvitystä, mutta tämä ei suinkaan tee tehtyä oikeudenloukkausta tekemättömäksi. *Tähän katsoen ja koska valittaja Penttilä on Turun Yliopiston virkamies, harkitsen oikeaksi tämän päätökseni ohella lausua syvän paheksumiseni herra Penttilän kirjoitustavasta*³, ja pyydän herra Yliopiston Rehtoria saattamaan tämän päätökseni alikirjastonhoitaja Penttilän tietoon.» (Pöytäkirjanote Turun Yliopiston hallituksen kansleri-istunnosta 15.8.1931, julkaistu näköispainoksena teoksessa »Aarni Penttilän kirjallinen toiminta» s. 169–170.)

Setälä oli siinä määrin huolissaan asiantuntijoiden mahdollisesta loukkaantumisesta, että leimasi oikopäätä Penttilän toiminnan rikolliseksi ja rangaistavaksi teoksi sen

³ Kursivoitu teksti on alkuperäisessä lausunnossa sisennettynä.

sijaan että olisi jättänyt tämän puolen asiasta tuomioistuimen harkintaan. Aarni Penttilän oikeusturvasta hän ei ollut lainkaan huolissaan, vaikka kyseessä oli nuoren tutkijan koko tulevaisuus. Minkäänlaista ymmärtämystä Penttilä ei häneltä osakseen saanut. — Tällä kertaa Setälä käytti Penttilän nimen edessä määritteenä joko »valittajaa», »heraa» tai »alikirjastonhoitajaa» mutta ei kertaakaan »tohtoria». Kanslerin reaktio oli äärimmäisen jyrkkä, ja voidaan syystä kysyä, mikä oli hänen suuttumuksensa perimmäisenä motiivina.

Seuraavaksi Penttilä haki Helsingin yliopistosta suomen kielen dosentuuria, johon hänet nimitettiin joulukuussa 1931. Asiantuntijana toiminut professori Lauri Kettunen totesi hänet ilman minkäänlaisia epäilyksiä päteväksi suomen kielen dosentin virkaan. Hän olisi pitänyt Penttilää kelpoisena myös itämerensuomalaisen kielten dosenturiin. Dosenturiin ei välttämättä ole vaadittu samaa pätevyyttä kuin professuriin, mutta siitä huolimatta Kettusen ja toisaalta Rapolan ja Markin asiantuntijalausuntojen välillä on käsittämättömän suuri ero. Kun sitten suomen kielen apulaisen (vuodesta 1949 apulaisprofessorin) virka tuli paria vuotta myöhemmin Helsingin yliopistossa avoimeksi, virkaa hakivat tohtorit Martti Airila ja Aarni Penttilä. Asiantuntijoina toimineet professorit Julius Mark ja E. A. Tunkelo asettivat Airilan ensimmäiselle sijalle, ja Airila viran sitten saikin. Tunkelo on perusteellisessa lausunnossaan todennut molemmat hakijat päteviksi ja hyvin ansioituneiksi kyseiseen virkaan. Tunkelon mielestä Penttilän ansiot painoutuivat paljolti yleisen kielitieteen puolelle, kun taas Airilan tuotanto osui paremmin haettavana olevan suomen kielen apulaisen viran toimenkuvaan. Myöskään Mark ei enää epäillyt Penttilän pätevyyttä.

Kun Penttilälle vuonna 1936 tarjoutui mahdollisuus hakeutua professoriksi Jyvä-

kylän kasvatustieteelliseen korkeakouluun, hän päätti tarttua tilaisuuteen. Haettavaksi julistetun viran nimikkeenä oli suomen kielen professori, mutta viranhaltijan tuli edustaa myös kirjallisuustiedettä. Opetusministeriö kutsui tämän viran täyttöä varten kasvatustieteellisen korkeakoulun opettajaneuvostoon apujäseniksi Artturi Kanniston, Jooseppi Julius Mikkolan ja Viljo Tarkiainen, jotka kaikki olivat Helsingin yliopiston professoreja. Nämä kolme sekä korkeakoulun vararehtori professori Erik Ahlman antoivat lausunnon Penttilän kelpoisuudesta. Kannisto, Mikkola, Tarkiainen ja Ahlman arvioivat lausunnoissaan Penttilän tieteellisen pätevyyden ja totesivat sen kiistattomaksi. Huomionarvoista on se, että nämä lausunnot olennaisilta osiltaan perustuivat tutkimuksiin, jotka olivat olemassa jo Turun professuuria täytettäessä. — Mitenkään yllättävää ei ole se, että Penttilän ymmärtäjät ja tukijat ovat olleet samoja henkilöitä, jotka Karlsson mainitsee Setälän kritisoijina: Ojansuu, Kannisto, Mikkola ja Kettunen.

Penttilällä jos kellä olisi ollut aihetta myöhemminkin nousta näkyvästi arvostelamaan Setälää, mutta niin hän ei kuitenkaan tehnyt. Päinvastoin hän esimerkiksi edellä siteeratussa Uuden Suomen artikkelissaan pyrkii nostamaan Setälän lauseopista esille sen, mikä suinkin voidaan katsoa itsenäisen ajattelun tulokseksi. Setälän aika ajoin kyseenalainen tutkimusetiikka tai edes omakohtaisesti koettu epäoikeudenmukainen kohtelu eivät muodostuneet sellaiseksi kivimuuriksi, joka olisi estänyt Penttilää näkemästä ja tunnustamasta Setälän ansioita. Mutta Setälän varjo ei Penttilän yltä myöhemminkään väistynyt. Viimeisen kerran hän joutui Setälän linjausten kanssa vastakkain julkaistessaan ennen näkemättömän laajan Suomen kieliopin (1957). Teoksen esipuheessa Penttilä kirjoittaa Setälän kieliopista arvostavaan sävyyn: »Nyt valmistunut esitys suomen kie-

len rakenteesta pyrki korvaamaan E. N. Setälän jo vuosikymmeniä palvelleet *Suomen kielioppi*. *Äänne- ja sanaoppi* (1. painos 1898) ja *Suomen kielen lauseoppi* (1. painos 1880) -nimiset arvokkaat, mutta tietenkin jo ajan mukana vanhentumaan pyrkivät teokset. Tarkoituksena on myös ollut täydentää niiden sisältämää äidinkielemme kuvausta.»

Tasoittelevasta esipuheesta huolimatta fennistinen tiedeyhteisö asettui verraten yhtenäisesti puolustamaan Setälän nimeen liitettyä kielioppitraditiota ja vastustamaan Penttilän uudistusehdotuksia ja ylipäätään koko hänen kielioppiaan. Vielä kerran Penttilä leimattiin omalaatuiseksi tutkijaksi, jonka käsityksiin oli syytä kauttaaltaan suhtautua suurin varauksin. Penttilän kieliopista etsittiin ja löydettiin melkoinen määrä virheitä ja vääriksi arvioituja ratkaisuja (ks. esim. Itkonen 1958: 75–108). Kieliopin uudistukset ja ennen kaikkea sen sisältämä suomen kielen ilmaisukeinojen rikkaus ja kielen kuvauksen monipuolisuus peittyivät negatiivisen kritiikin alle. Ei haluttu ymmärtää, että kirjan runsautta pursuva esimerkkiaines oli juuri se, minkä avulla suomen kielen tutkijat, opettajat ja harrastajat olisivat voineet kieleen perehtyä.

Kieliopin ilmestymisen aikaan professori Martti Rapola oli jäänyt eläkkeelle, ja hänen virkansa Helsingin yliopistossa oli avoimena. Virkaa hakivat professori Aarni Penttilä, dosentti Aimo Turunen ja dosentti Pertti Virtaranta. Asiantuntijoiksi oli määrätty akateemikko Paavo Ravila ja emeritusprofessori Martti Rapola sekä Oslon yliopiston professori Knut Bergsland.

Rapola korosti lausunnossaan edelleenkin äännehistorian keskeistä asemaa: se on »kielitieteellisen koulutuksen perusteita luova keskus». Penttilän kielihistoriallisia tutkimuksia Rapola sen sijaan — toisin kuin esim. Kannisto — ei arvostanut. Tämä kuvastuu hyvin esim. seuraavanlaisesta kommentista: »Hän on myös ainoa, jolla on näy-

te, tosin vaatimaton, tutustumisesta vanhaan kirjasuomeen, samoin kuin ainoa, joka nähtävästi erinomaisesti hallitsee etäsukukieltä unkaria.» Penttilän kielioppia arvioidessaan Rapola nojautuu Terho Itkosen arvosteluun (Vir. 1958: 75–108). Yleisluonteisesti hän kuitenkin toteaa mm. seuraavan: »Kun se ei ole vähimmässäkään määrin kielihistoriallisesti perusteleva, vaan yleiskielemme synkroninen kuvaus, 'oppi', 'opas', sen tieteellinen selkänöja on koetettava löytää sen valtavasta luokittelukoneistosta.»

Ravila puolestaan tähdensi etenkin kenttätöiden ja aineksen keruun merkitystä tieteellisen pätevyyden määrittelyssä: » — taitavasti suoritettu ainesten kerääminen ja niiden huolellinen julkaiseminen on arvosteltava erittäin painavaksi tieteelliseksi meriitiksi.» On selvää, ettei tämä kriteeri suosinut Penttilää. Toisaalta Ravila pyrki vähättelemään Penttilän ansioita sukukielten tutkijana: »Pitäisin prof. Penttilän kirjoituksia lähi- ja etäsukukielten alalta kuitenkin enemmän poikkeuksellisen lahjakkaan miehen uutteran opiskelun todistuksena kuin varsinaisina tieteellisinä ansioina.» Fonetiikan tutkijana Penttilä sai niin ikään tylyn tuomion: »Tälläkään alalla, jossa häntä on pidettävä joka tapauksessa asiantuntijana, harrastus ei ole johtanut mihinkään merkittävämpiin saavutuksiin.» Mitenkään yllättävää ei ole se, että Penttilän kielioppi ei Ravilan käsityksen mukaan »täytä niitä vaatimuksia, jotka on asetettava modernille deskriptiiviselle kieliopille». Loppulausunnossaan Ravila vertailee hakijoita ja toteaa Penttilän selvästi monipuolisemmaksi ja itsenäisemmäksi tutkijaksi kuin Virtarannan, mutta vetää saman tien maton alta pois: »Haluan kuitenkin heti huomauttaa, etteivät monipuolisuus ja itsenäisyys sellaisinaan ole mitään positiivisia ominaisuuksia, elleivät ne johda tuloksiin, joita voi pitää tieteellisinä saavutuksina.» — Bergslandin lausunto on päätelmiensä osalta sopu-

soinnussa edellisten kanssa. Penttilän tuotannon arviointiin hän on käyttänyt 12 sivua, Turusen hän on selvittänyt 4:llä ja Virtarannan 3,5 sivulla. Bergsland moitti Penttilää muun muassa siitä, että hän oli eristäytynyt empiirisestä kielentutkimuksesta. Penttilän kielioppia hän piti imponoivana, mutta ei katsonut sen tieteellisessä mielessä olevan mikään edistysaskel Setälän teoksiin verrattuna.

Penttilän suhteet niin Rapolaan kuin Ravilaankin olivat kärjistyneet vähintäänkin poleemisiksi jo 30-luvulla, joten lopputuloksen saattoi ennalta arvata. Kaikki asiantuntijat päätyivät järjestykseen Virtaranta, Penttilä, Turunen. Tässä vaiheessa Penttilä peruutti hakemuksensa. — Aarni Penttilä joutui uransa aikana kokemaan runsain määrin epäoikeudenmukaista kritiikkiä ja nielemään karvaita pettymyksiä, mutta siitä huolimatta hän säilytti positiivisen ja empaattisen elämänasenteensa loppuun saakka. Paras todiste tästä on se, että hän kaiken kokemansa jälkeenkin pystyi objektiivisesti arvioimaan myös kurittajaansa E. N. Setälää. ■

ILKKA SAVIJÄRVI

Suomen kielen ja kulttuuritieteiden laitos,
PL 111, 80101 Joensuun yliopisto
Sähköposti: *ilkka.savijarvi@joensuu.fi*

KIRJALLISUUS

- BERGSLAND, KNUT 1958: Asiantuntijanlausunto Helsingin yliopiston suomen kielen professorin viran hakijoiden pätevyydestä. Helsingin yliopiston arkisto.
- ITKONEN, TERHO 1958: Uusi suomen kielioppi. – *Virittäjä* 62 s. 75–108.
- Jyväskylän kasvatustieteiden korkeakoulun lisätyn opettajaneuvoston pöytäkirja 9.6.1936. (J. J. Mikkolan, V. Tarkkaisen, A. Kanniston ja E. Ahlmanin asiantuntijanlausunnot.) Jyväskylän yliopiston arkisto.
- Jyväskylän kasvatustieteiden korkeakoulun lisätyn opettajaneuvoston pöytäkirja 22.6.1936. Jyväskylän yliopiston arkisto.
- KARLSSON, FRED 2000: *E. N. Setälä vaarallisilla vesillä*. SKST 765. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAAKSONEN, PEKKA 1999: *Kotimailla*. Toim. Seppo Knuutila, Ulla Piela ja Senni Timonen. SKST 682. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MARK, JULIUS 1934: Asiantuntijanlausunto Helsingin yliopiston suomen filologian apulaisen viran hakijoiden pätevyydestä. Helsingin yliopiston arkisto.
- PENTTILÄ, AARNI 1928: Selittämistä kieli-tieteessä. – *Virittäjä* 32 s. 277–285.
- 1929 Käsitteistä *sana* ja *sane*. – *Virittäjä* 33 s. 39–47.
- 1930: Oikeakielisyyden periaatteista. – *Virittäjä* 34 s. 205–228.
- 1931: *Upsalan suomenkielisen (1500-luvulta polveutuvan) evankeliumikirjan fragmentin kielestä*. Suomi V:13. Helsinki.
- 1931: Turun yliopiston suomen kielen ja sen sukukielten professorinviran täyttämisen yhteydessä annettujen asiantuntijanlausuntojen johdosta. – Kyllikki ja Marikki Penttilä (toim.), *Aarni Penttilän kirjallinen toiminta* s. 163–169. Helsinki.
- 1955: *E. N. Setälä — »Nuori sanaseppä»*. Arvostelu. Uusi Suomi 8.2.1955.
- 1957 *Suomen kielioppi*. Helsinki.
- PENTTILÄ, KYLLIKKI ja MARIKKI (toim.) 1980: *Aarni Penttilän kirjallinen toiminta*. Helsinki.
- PENTTILÄ, MARIKKI 1999: *Aarni Penttilä*. Internet-osoitteessa <http://www.kaapeli.fi/aarnipenttila>.
- RAPOLA, MARTTI 1958: Asiantuntijanlausun-

to Helsingin yliopiston suomen kielen professorin viran hakijoiden tiedellisestä pätevyydestä. Helsingin yliopiston arkisto.

RAVILA, PAAVO 1958: Asiantuntijanlausunto Helsingin yliopiston suomen kielen professorin viran hakijoiden pätevyydestä. Helsingin yliopiston arkisto.

SAVIJÄRVI, ILKKA 1999: Aarni Penttilä — opinut lingvisti ja avarakatseinen feninisti. — *Sadanmiehet. Aarni Penttilän ja Ahti Rytkösen juhlakirja*. Toim. Seppo Pekkola. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 41. Jyväskylän yliopisto.

SETÄLÄ, E. N. 1880: *Suomen kielen lauseoppi. Oppikirjan koe*. Helsinki.

— 1898: *Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi*.

— 1899: *Yhteissuomalainen äännehistoria*. Helsinki.

— 1921: *Kielentutkimus ja oikeakieli-
syys*. Helsinki.

— 1929: *Sanat ja vaiheet (saneet)*. — *Virittäjä* 33 s. 142–156.

TUNKELO, E. A. 1934: Asiantuntijanlausunto Helsingin yliopiston suomalaisen filologian apulaisen viran hakijoiden pätevyydestä. Helsingin yliopiston arkisto.

Uusi Suomi 24.4.1931, 28.4.1931, 29.4.1931, 30.4.1931, 8.2.1955.

MUUT LÄHTEET

K. B. Wiklundin kirje Aarni Penttilälle 15.3.1931.

Martti Haavion kirje Aarni Penttilälle 24.4.1931.

Kielentutkija ja kulttuuripoliitikko Emil Nestor Setälä. Ohjelman tekijä Kirsti Penttinen, pvm. 26.2.1964. Yleisradio. Radion äänitearkistot.

KERTOMUS KOTIKIELEN SEURAN 124. TOIMINTAVUODESTA

Sadantenakahdentenkymmenentenä neljäntenä toimintavuotenaan Kotikie-
len Seuralla on ollut neljä varsinaista ko-
kousta sekä symposium. Kokouksissa on
käynyt keskimäärin 36 henkeä, ja niissä on
pidetty seuraavat esitelmät:

14. maaliskuuta 1999, vuosikokouksessa,
esimies professori PIRKKO NUOLIJÄRVI ai-
heesta »Suomen äidinkielet».

22. huhtikuuta tohtori MARJA-LIISA HELAS-
VUO: »Subjektin kieliopillistuminen
suomessa».

8. lokakuuta Lauri Hakulinen 100 vuotta
-symposium, jossa pidettiin seuraavat
esitelmät: professori PENTTI LEINO:
»'Sanat on kaikki sarvipäitä': Lauri Ha-

kulinen sanaston, sananparsien ja tyy-
lin tutkijana», professori MAUNO KOSKI:
»Lauri Hakulinen semantikkona», pro-
fessori PÄIVI RINTALA: »Lauri Hakulinen
kielenhuoltajana», professori TUOMO
TUOMI: »Lauri Hakulinen Sanakirjasää-
tiön johtajana», lisensiaatti YRJÖ LAU-
RANTO: »Lauri Hakulisen partikkeliluen-
tosarjasta julkaisu», maisteri HELJÄ
KAUHANEN ja opetusneuvos IRMA LON-
KA: »Opiskelijan muistikuvia Lauri Ha-
kulisesta», dosentti LEA LAITINEN: »Lau-
ri Hakulinen ja Virittäjä» ja professori
AULI HAKULINEN: »Lauri Hakulinen lä-
hikuvassa». Väliajalla avattiin professo-
ri Lauri Hakulisen elämäntyötä valotta-